

Open access – vapaan tiedon julkaisemisen malleja ja strategioita

Kimmo Kuusela, informaatikko, valtiotieteen lisensiaatti
Tieteellisten seurain valtuuskunta
email. kimmo.kuusela@tsv.fi

Open access eli tiedon vapaa julkaiseminen on verkkojulkaisumuoto, jota niin kirjastot kuin tieteen tekijätkin ovat alkaneet pitää yhä vakavammin otettavana vaihtoehtona. Kun pohditaan, miten kirjastojen ja tutkimuslaitosten julkaisuhankintarahat saataisiin riittämään, on hyvä tietää, että esimerkiksi Budapest Open Access Initiative (BOAI) -hankkeen mukaan aineistojen hankintoihin voitaisiin *open access* -mallin avulla saada huomattavia kustannussäästöjä verrattuna nykyiseen käytäntöön, jossa suuri osa tutkimuksellisesta tiedosta ja julkaisuista ostetaan kustantajilta.

Tässä artikkelissa käyn läpi *open access* -julkaisemisen malleja ja tilannetta erityisesti suomalaisten kirjastojen näkökulmasta.

Open access -periaatteesta ja toimintamalleista

Lähtökohtana *open access* -aktivismissa on havainto, että maailmassa tuotetaan valtavasti sellaista tutkimuskirjallisuutta, josta kirjoittajalla ei ole aikomustakaan vaatia minkäänlaista kirjoituspalkkiota. Tällaisten tutkimusten kirjoittajilla olisi tutkimustensa levikin ja vaikuttavuuden maksimoimiseksi hyvä syy antaa tuotoksensa internetiin vapaaseen levitykseen.

Yhtenä hyvänä esimerkkinä viime vuosina aloitetusta *open access* -hankkeista voin mainita *Budapest Open Access Initiative*n (BOAI). Siitä on laadittu esimerkiksi valaiseva kokoelma vastauksia usein esitettyihin kysymyksiin ja vastaväitteisiin osoitteeseen <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm>

Kirjoittaja saa pitää itsellään kaikki muut tekijänoikeudet paitsi oikeuden vaatia maksua kirjoituksestaan sekä oikeuden estää teoksensa levittäminen. Tällöin itse asiassa ainoa tekijänoikeus, joka kirjoittajalle jää, on oikeus estää teoksestaan levitettävän vääristeltyjä, väärennettyjä tai typistettyjä versioita.

Budapest Open Access Initiative on kiinnostunut kaikista tieteenaloista, ei vain luonnontieteistä. BOAI keskittyy pelkästään *peer-review*-tyyppiseen tutkimuskirjallisuuteen, ei mihinkään muuhun aineistoon. Periaatteena on, että tällaisen aineiston tulee olla vapaasti luettavissa Internetistä, mutta vain jos tutkimuksen kirjoittaja siihen suostuu.

Sähköiset arkistot ja julkaisut levittämiskanavana

Se, että tutkimuksiin on "vapaa pääsy" tarkoittaa BOAI:n määritelmän mukaan sitä, että kuka tahansa saa niitä ilmaiseksi internetistä muun muassa lukea, kopioida, levittää ja tulostaa sekä tehdä niihin vieviä linkkejä.

BOAI:n kautta jaetaan tukea kahdelle erilaiselle tutkimusten levittämisstrategialle: a) tutkijat tallettavat itse omia kirjoituksiaan sähköisiin arkistoihin, jotka toimivat *open archives* -periaatteella ja b) perustetaan *open access* -periaatteella toimivia uusia kausijulkaisuja sekä muutetaan olemassaolevia julkaisusarjoja toimimaan jatkossa *open access* -periaatteella.

BOAI korostaa kaikissa toimenpide-ehdotuksissaan vapaaehtoisuutta eikä vaadi muutoksia esimerkiksi lainsäädäntöön. Se ei myöskään yllytä mihinkään perinteisellä tavalla toimivien kustantajien boikotointeihin eikä tekijänoikeuksien loukkauksiin.

BOAI ehdottaa nykyisten julkaisu- ja tiedonvälitysohjelmien käytettävien rahavirtojen suuntaamista uudella tavalla, ja korostaa, että tutkimusten vapaa luettavuus olisi rahoitettavissa huomattavasti pienemmällä rahasummalla kuin mitä nykyään käytetään maksua vastaan saatavilla olevan tutkimuskirjallisuuden hankintoihin. Tällä hetkellä julkista rahaa käytetään paljon valmiiden tutkimusten ostamiseen kustantajilta. *Open access* -mallissa vastaava mutta paljon pienempi rahasumma käytettäisiin pikemminkin tutkimusartikkeleiden levittämiseen.

Open access -liikkeen päivittäistä kehitystä voi seurata **Peter Suberin** uutispalstalta osoitteesta <http://www.earlham.edu/~peters/fos/fosblog.html>

Lundin yliopisto kerää luetteloa koko maailman *open access* -lehdistä. Marraskuussa 2003 siihen sisältyi 558:n julkaisun tiedot <http://www.doaj.org>.

Vajaat neljäsataa yhteiskuntatieteiden ja humanististen alojen OA-julkaisusarjaa löytyy Unescon ylläpitämästä listasta. (<http://www.unesco.org/shs/shsdc/journals/shsjournals.html>)

Open access -strategioita ja käytäntöjä Suomessa

Suomen yliopistokirjastojen verkoston strategiassa vuosiksi 2003-2007 asetetaan tavoitteeksi, että verkosto tekee tunnetuksi uusia *referee*-arviointiin perustuvia voittoja tavoittelemattomia tieteellisiä julkaisukanavia ja edistää uusien julkaisumenetelmien käyttöä sekä hankkii yhteisesti julkaisuprosessia helpottavia työkaluja. (http://www.lib.helsinki.fi/kirjastoala/neuvosto/Verkoston_strategia.htm).

Helsingin yliopiston kirjasto- ja tietopalvelustrategiassa vuosille 2004-2006 puolestaan ennustetaan toimintaympäristön muuttuvan vuoteen 2010 mennessä muun muassa siten, että "yliopistot luovat uudenlaisia kilpailevia julkaisumuotoja fuusioituvien ja monopolisoituvien julkaisumarkkinoiden rinnalle" ja että tähän tarkoitukseen "Open Access Initiative -tyyppiset globaalit web-ratkaisut tarjoavat yhteisen kehittämispohjan". Toimenpide-ehdotuksena on, että "kirjastolaitos osallistuu elektronisen julkaisemisen kansalliseen ja kansainväliseen yhteistyöhön (mm. Ethesis, BioMed Central, SPARC)". (<http://www.helsinki.fi/tietopalvelut/tpstrategia.pdf>)

Terveystieteiden keskuskirjasto, Terkko, onkin jo kevästä 2002 lähtien maksanut BioMed Centralille jäsenmaksua, joka antaa Helsingin yliopiston ja Helsingin yliopistollisen keskussairaalan tutkijoille oikeuden tarjota maksutta artikkeleitaan julkaistavaksi BioMed Centralin *open access* -lehtiin sekä antaa myös mahdollisuuden perustaa uusia lehtiä BioMed Centralin alaisuuteen. (<http://www.terkko.helsinki.fi/resurssi/bmc.htm>). Sittenkin myös Kansanterveyslaitos sekä Oulun, Tampereen ja Turun yliopistot ovat liittyneet BioMed Centralin yhteisöjäseniksi.

Helsingin ruotsalainen kauppakorkeakoulu, Hanken, osallistuu **Bo-Christer Björkin** johdolla EU:n viidennen puiteohjelman tutkimusprojektiin nimeltään *Open, self organising repository for scientific exchange* (SciX, www.scix.net). "SciX on demonstraatioprojekti, jossa rakennetaan yhdelle tutkimusalalle täysin toimiva julkaisuarkisto ja kerätään kokemuksia käyttöönottoprosessista. Hankenin rooli projektissa on tutkia tieteellistä julkaisuprosessia [ks. esim. Björk, Hedlund ja Gustafsson 2002] ja eri liiketoimintamallien vaikutuksia prosessin elinkaarikustannuksiin. Lisäksi projektissa selvitetään Open Access- mallin yleistymisen esteitä. Tulosten pohjalta on myös tarkoitus laatia päätöksentekijöille suosituksia toimenpiteistä, jotka voivat vauhdittaa kehitystä tutkijayhteisön kannalta suotuisaan suuntaan." (Björk 2003)

Björk on puheenjohtajana myös suomalaisten tutkijoiden, tieteellisten kustantajien ja tieteellisten kirjastojen edustajien huhtikuussa 2003 perustamassa FinnOA-ryhmässä, joka aikoo yhdessä opetusministeriön ja kansalliskirjaston kanssa järjestää 8.-9. tammikuuta 2004 Suomen tiedeyhteisölle suunnatun seminaarin otsikolla "Vapaa pääsy tieteelliseen tietoon". (<http://www.lib.helsinki.fi/finnoa>)

Valtion teknillisen tutkimuskeskuksen tietopalvelu on saattanut VTT:n julkaisurekisterin Open Archives Initiative (OAI) -yhteensopivaksi. (<http://www.otilib.fi/vtt/jure/index.html>)

Oulun yliopiston kirjastossa **Ville Varjonen** on tehnyt OAI-kokeilun osoitteeseen <http://herkules oulu.fi/OAI/>.

Laatu ja arvostus tarpeen

Helsingin Sanomat uutisoi 28. lokakuuta näyttävästi uuden amerikkalaisen *open access* -kustantajan, Public Library of Sciences, ensimmäisen lehden, *PLoS Biology*n, avausnumeron ilmestymisen. Jutusta ei ehkä käynyt tarpeeksi selvästi ilmi, että tässä uudessa lehdessä tutkimusartikkeilla on vähintään yhtä tarkka laatukontrolli kuin vanhoissa arvostetuissa tiedelehdissäkin. Tiukka *peer-review*-vertaisarviointi onkin ehdoton edellytys sille, että jokin lehti voidaan luokitella *open access* -tiedelehdeksi.

Lähes kaikkien suomalaisten tiedelehtien taustalla on jokin tieteellinen seura tai yhdistys. Kaupallisilla kustantajilla ei ole muutamaa yksittäistapausta lukuun ottamatta merkittävää roolia, joten edellytykset julkaisujen vapaaseen verkkolevitykseen siirtymiselle vaikuttavat hyviltä.

Ongelmana on kuitenkin se, että tiedelehtien rahoittajatahot, kuten Suomen Akatemia, eivät vielä arvosta elektronisessa muodossa tapahtuvaa julkaisutoimintaa eivätkä *open access* -periaatetta vaan tukevat lähinnä vain perinteisempää painotuotteiden valmistamista ja julkaisujen maksullista levittämistä.

Tiedeseurat saattavat myös pelätä jäsenmaksutulojensa vähenemistä. Jos yhdistyksen julkaisu siirtyy vapaaseen verkkolevitykseen, jäsenmaksun maksaminen ei ehkä jäsenistä tunnu enää houkuttelevalta silloin kun jäsenetuna tulevan lehden saa ilmaiseksikin verkosta.

Alla olen luetellut Internetissä tällä hetkellä ilmestyvät suomalaiset vapaasti luettavat kokotekstikausjulkaisut tieteen ja tutkimuksen alalla. Näistä tosin useimmat eivät täytä kaikkia avoimuuden kriteerejä. Vapaan käyttöoikeuden rajoitukset on lueteltu kunkin julkaisun yhteydessä.

Peer review –lehdet (11 kpl)

Lehden nimi
Nettiosoite
Tieteenala(t)
Verkkoversion alkamisvuosi
Julkaisija(t)
Lisätietoja

Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ Mathematica

<http://www.math.helsinki.fi/Annales/Anna.html>

Matematiikka
1993
Suomalainen tiedeakatemia

Annales Botanici Fennici

<http://www.sekj.org/>

Kasvitiede
1996
Suomen eläin- ja kasvitieteen julkaisutoimikunta (Suomen tiedeseura, Suomalainen tiedeakatemia, Societas Biologica Fennica Vanamo ja Societas pro Fauna et Flora Fennica)
Kolmessa uusimmassa vuosikerrassa ei tulostusmahdollisuutta

Annales Zoologici Fennici

<http://www.sekj.org/>

Eläintiede
1996
Suomen eläin- ja kasvitieteen julkaisutoimikunta (Suomen tiedeseura, Suomalainen tiedeakatemia, Societas Biologica Fennica Vanamo ja Societas pro Fauna et Flora Fennica)
Kolmessa uusimmassa vuosikerrassa ei tulostusmahdollisuutta

Boreal Environment Research

<http://www.borenv.net/>

Pohjoisten alueiden vesi- ja kalatalous, ilmaston ja ilmakehän tutkimus, vesibiologia, ekologia ja vesivarojen tutkimus
1996
Suomen ympäristökeskus, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Merentutkimuslaitos, Ilmatieteen laitos, Ilmansuojeluyhdistys, Suomen limnologinen yhdistys ja Vesiyhdistys
Ei tulostusmahdollisuutta

Elore (vuoteen 1997 asti *Elektroloristi*)
<http://cc.joensuu.fi/~loristi/>
Folkloristiikka
1995
Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura

Ennen ja nyt – Historian tietosanomat
<http://www.ennenjanyt.net/>
Historia
2001
Agricolan tietosanomat, Historiallinen Yhdistys, Suomen Historiallinen Seura, Turun Historiallinen Yhdistys

Finnish Economic Papers
<http://www.taloustieteellinenseura.fi/fep/>
Taloustiede
1999
Taloustieteellinen seura (sekä Kansantaloudellinen yhdistys ja Ekonomiska Samfundet i Finland)
Uusin numero ei verkossa

Metsätieteen aikakauskirja
<http://www.metla.fi/aikakauskirja/index.htm>
Metsätiede
1998
Metsäntutkimuslaitos ja Suomen metsätieteellinen seura
Vaatii lukijalta rekisteröitymisen

Mirator
<http://www.cc.jyu.fi/~mirator/>
Keskiajan historia
2000
Jyväskylän yliopisto

Silva Fennica (ja *Silva Fennica Monographs*)
<http://www.metla.fi/silvafennica/index.htm>
Metsätiede
1998
Metsäntutkimuslaitos ja Suomen metsätieteellinen seura
Vaatii lukijalta rekisteröitymisen

Tieteessä tapahtuu
<http://www.tsv.fi/ttapaht/tieteess.html>
Kaikki tieteenalat
1998
Tieteellisten seurain valtuuskunta
Vain osa artikkeleista *peer review* –prosessin läpikäyneitä

Muita lehtiä

Agricolan tietosanomat
<http://www.utu.fi/agricola/tietosanomat/index.html>

Futura (ja *eFutura*)
<http://www.futurasociety.fi/03futura/index.html>

Finska Läkaresällskapet Handlingar
http://kulturfonden.fi/fls/fls_handling.html

Genos
<http://www.genealogia.fi/genos/index.htm>

Historiallisia papereita
<http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/>

Taiteentutkija
<http://www.rakennustaiteenseura.fi/taiteentutkija/index.html>

Tiedetoimittaja
<http://www.suomentiedetoimittajat.fi/lehti.htm>

Kustannuskriisistä käyttöoikeuskriisiin

Kirjastojen näkökulmasta katsottuna tiedelehtien kustannuskriisi alkoi jo 1970-luvulla ja on siitä saakka koko ajan pahentunut. Internetin kautta jaeltavien verkkoaineistojen yleistymisen noin kymmenen vuotta sitten olisi odottanut tuovan kustannuskriisiin helpotusta, mutta kävikin päinvastoin.

Kustannuskriisin rinnalle tuli lisäksi vielä uusi ongelma, jota on kutsuttu "käyttöoikeuskriisiksi" (Suber 2003). Elektronisten julkaisujen ostaja ei nimittäin saakaan kalliilla hinnalla ostamiinsa aineistoihin yhtä täydellistä omistus- ja käyttöoikeutta kuin painettuun materiaaliin, vaan joutuu kamppailemaan monien uusien juridisten ja teknisten käyttörajoitusten kanssa.

Tieteellisten julkaisujen vapaa verkkolevitys olisi ratkaisu sekä kustannus- että käyttöoikeuskriiseihin. Vapaan pääsyn yleistymistä jarruttaa kuitenkin se, että ratkaisun avaimet ovat tutkijoiden käsissä, kun taas ne, jotka omassa työssään näkevät nykyisen mallin viat kaikkein selvimmin, ovat eri ihmisiä eli kirjastoväkeä.

Tutkijat voivat ilmaiseksi tarjota tutkimuksiaan arvostettuihin mutta tilaajahinnaltaan kalliisiin perinteisyyppisiin tieteellisiin julkaisuihin ja samoin myös lukijan ominaisuudessa ilmaiseksi lukea näitä kirjastojen ostamia hinnaltaan arvokkaita lehtiä. Heillä ei siis välttämättä ole henkilökohtaiseen hyötymiseen perustuvaa kannustinta käyttää *open access* -julkaisukanavia, jotka eivät ainakaan vielä ole ehtineet rakentaa itselleen yhtä suurta tieteellistä meritoitumista antavaa arvovaltaa kuin vakiintuneet tiedelehdet.

Näen kuitenkin vapaan verkkolevityksen tulevaisuuden valoisana. Sille ei ole teknisiä eikä laillisia esteitä. Olemassa olevat esimerkit vaikuttavat rohkaiseviltä. Äskettäin perustettujen *open access* -lehtien impaktiluvut tulevat pari vuoden sisällä kohenemaan dramaattisesti, kun lehdet saavuttavat impaktiluvun maksimointiin vaadittavan muutaman vuoden iän.

Open accessin suurena etuna on tietenkin myös mahdollisuus merkittäviin kustannussäästöihin – seikka, joka tulisi nykyistä paremmin saattaa julkista tutkimusta rahoittavien tahojen tietoon.

Lähteet

Björk, Bo-Christer. 2003. Artikkelikäsitelmäkirjoitus, jonka lyhennetty versio on julkaistu Helsingin yliopiston kirjaston Kansalliskirjasto-tiedotuslehdessä 2/2003.

Björk, Bo-Christer, Turid Hedlund ja Tomas Gustafsson. 2002. "Scientific Publishing: As-Is Business and Information Model." <http://www.scix.net/d/01/d1.pdf>

Suber, Peter. 2003. "Removing the Barriers to Research: An Introduction to Open Access for Librarians." <http://www.earlham.edu/~peters/writing/acrl.htm>

[Kirjoitus perustuu Annikki Huttusen, Kimmo Kuuselan, Ritva Käyhkön ja Risto Maijalan tutkimusraporttiin "Open Archives Initiative ja tieteellisen tiedon vapaa verkkolevittäminen." Dipoli-raportit C, Tietojen hallinta, 2003:6, Teknillinen korkeakoulu, Koulutuskeskus Dipoli, Espoo]